

УДК 37:[316.613.434-052:159.9-048.25]

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-2>

Бриндіков Юрій Леонідович

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Хмельницький національний університет
bryndikovyu@khmnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5621-2112

Місінкевич Олесь Михайлівна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик суспільно-гуманітарних дисциплін,
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка
olesiamis@ukr.net

ДЕТЕРМІНАНТИ БУЛІНГУ, ЙОГО НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Вступ. Наукове дослідження зумовлене існуванням надзвичайно гострої проблеми насильницьких та агресивних поведінкових проявів в підлітковому (учнівському) середовищі підлітків. У процесі соціалізації беруть до уваги певні морально-етичні норми взаємодії підлітків з іншими учасниками соціальної групи, де цькування та насильство займають провідне місце.

Наукова новизна. Розглянуто першопричини формування та шляхи локалізації насилля серед дітей. Висвітлено головні чинники, з-поміж яких вирізняються сім'я, педагоги та референтні групи, що можуть слугувати головною передумовою зародження насильницької політики в дитячому / підлітковому середовищі. Вказано соціологічні дані щодо булінгу в учнівському середовищі. Публікація містить результати практичних напрацювань з вивчення рівня агресивності школярів, що є передумовою скоєння насилля одними учнями над іншими.

Мета статті полягає у виокремленні булінгу як однієї з ключових соціально-психоло-педагогічних проблем сучасного українського суспільства.

Результати. В ході наукових розвідок щодо булінгу як соціального явища нами встановлено його можливі складові – нетолерантність та нетерпимість до інших дітей, серед яких першими жертвами стають особи з фізичними вадами, поведінковими особливостями, особливостями зовнішності, поганими соціальними навиками, хворобами, затримкою розумового розвитку, труднощами у навчанні тощо.

Запропоновано низку рекомендацій, що слугуватимуть дієвим соціально-педагогічним інструментом щодо профілактики та локалізації підліткового булінгу (негайна реакція на прояви насильства в освітньому середовищі та поза ним, систематична просвітницька робота щодо ознак та його наслідків, вивчення динаміки булінгу, його аналіз, висвітлення чіткого механізму повідомлення учнями про факти насильства з забезпеченням конфіденційності).

Надано рекомендації щодо активізації командної роботи науковців та педагогів, батьків, осіб, дотичних до становлення підлітків з метою превенції та локалізації досліджуваного явища. Педагогам запропоновано підвищувати власний компетентнісний рівень шляхом участі у тренінгах та програмах; інтенсифікувати інформаційно-просвітницьку роботу з батьками щодо проявів булінгу та шляхів його локалізації.

Ключові слова: насильство, референтні групи, агресія, булінг, підлітки, сім'я, педагоги, соціально-педагогічна профілактика та локалізація булінгу.

Bryndikov Yuriy Leonidovich

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy,
Khmelnitskyi National University

Misinkevych Olesya Mykhailivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Social and Humanitarian Disciplines
Khmelnitskyi Regional Postgraduate Institute of Pedagogical Education named after Anatoly Nazarenko

DETERMINANTS OF BULLYING, ITS CONSEQUENCES, AND PATHS OF LOCALIZATION: SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECT

Introduction. The scientific research is due to the existence of an acute problem of violent and aggressive behavioral manifestations among adolescents, who, in the process of socialization, take into account certain moral and ethical norms of interaction with other members of a social group, where bullying and violence can occupy a prominent place.

Scientific novelty. The determinants of the origin and ways of localization of violence among children are considered. Three main factors (family, teachers, reference groups) that can form or prevent violent policies in children are highlighted. Sociological data on bullying in the student environment are indicated. Practical aspects of studying the level of aggressiveness of schoolchildren, which is a prerequisite for the commission of violence by some students against others, are included.

The **purpose** of the article is to identify bullying as one of the key socio-psychological and pedagogical problems of modern Ukrainian society.

Results. In the course of scientific research on bullying as a social phenomenon, we have established that its possible components may be intolerance and intolerance towards other children, among whom the first victims are individuals with physical disabilities, behavioral characteristics, appearance features, poor social skills, illnesses, mental retardation, learning difficulties, etc.

Several recommendations have been proposed that can become an effective socio-pedagogical tool for the prevention of adolescent bullying, in particular, intolerance of any manifestations of violence in the educational environment and beyond, active educational work on the signs of bullying and its consequences, analytical work with each individual case of violence and harassment, the creation of a clear and understandable mechanism for students to report facts of violence with confidentiality.

It is recommended that the scientific and pedagogical community, parents, and individuals involved in forming adolescents should intensify teamwork to prevent bullying in their environment. Educators are invited to increase their level of competence by participating in trainings and programs and to intensify information and educational work with parents regarding the manifestations of bullying and ways to localize it.

Key words: *violence, reference groups, aggression, bullying, adolescents, family, teachers, socio-pedagogical prevention and localization of bullying.*

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Насильство та агресивні міжособистісні взаємини у підлітковому середовищі залишаються нагальними проблемами сьогодення. Класифікація булінгу надає можливість зрозуміти масштабність цього соціального явища, яке виявляється у нових формах. Нагальність проблеми полягає в тому, що підлітки є найбільш вразливими категоріями населення, адже соціалізуючись, опираються на нормативно-правові та морально-етичні норми взаємодії з іншими членами соціальної групи і можуть брати до уваги певні моделі поведінки, які застосовуватимуть у подальшому житті, де цькування та насильство займатимуть чинне місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Булінг став предметом досліджень плеяди вітчизняних та зарубіжних науковців: О. Карпенко, Є. Зеленський, О. Собкін, М. Нечаєва (визначення феномену булінгу), П. Хайнеман (розробка концепції булінгу).

Перші наукові розвідки щодо окресленого соціального явища були здійснені такими зарубіжними науковцями як Д. Ольвеус, А. Пікассо, Е. Роланд. Правові аспекти булінгу досліджувались А. Ведерніковою, Ю. Градовою, Н. Прібитковою, К. Янішевською, Н. Лесько, О. Мельничук. Соціально-педагогічні та психологічні складові булінгу у своїх наукових працях висвітлили О. Костюк, О. Кравчук, Л. Лушпай, І. Сидорук, С. Стельмах та Н. Макаренко (Корнійченко, 2020; Єфремова, 2017).

Наукові розвідки дослідників проблеми (Ковальський Робін М., Лімбер Робін М., Лімбер Сюзан П., Агатсон Патрісія В., 2008) дали змогу виокремити певні підходи щодо вивчення досліджуваного явища, зокрема, диспозиційний (полягає в концентрації уваги на суб'єктах утиску, їх індивідуальних особливостях, першопричинах, завдяки яким особа стає кривдником або жертвою), темпоральний (відбувається акцентуація уваги на етапах життя, де існує ризик стати жертвою або булером), контекстуальний (увагу зосереджено на середовищі, в якому соціалізується людина, стосунках з оточенням, де панує владна нерівність).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова робота передбачає зосередження уваги на різносторонньому вивченні булінгу як соціального феномену, поінформованості громадянського суспільства та органів державної влади щодо реальної ситуації.

Науковий доробок передбачає висвітлення певних технологій превенції та локалізації булінгу в підлітковому та молодіжному середовищі. Робота щодо заявленої теми сприятиме вирішенню соціальних проблем постраждалих осіб, налаштуванню освітніх закладів та установ соціального спрямування щодо локалізації проблемних аспектів окресленої проблеми.

Мета статті полягає у виокремленні булінгу як однієї з ключових соціально-психоло-педагогічних проблем сучасного українського суспільства. Завдання полягає у висвітленні першопричин булінгу, його соціально-психологічних наслідків, демонстрації дієвого соціально-педагогічного інструментарію щодо профілактики та локалізації булінгу у підлітковому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Булінг не є новим соціальним явищем для українського соціуму, дітей та підлітків, зокрема. Насильницькі дії у вигляді цькувань, насмішок, псування речей та побиття в учнівському середовищі були задовго до появи терміну «булінг» у вжитку та науковій літературі. Масовість та щоденне зростання випадків скоєння насильства одними учнями над іншими змусили фахівців соціально-педагогічної та психологічної сфер поглиблено вивчити детермінанти зародження даного явища, суспільні наслідки, шляхи локалізації або його превенції в середовищі учнівської молоді.

Булінг пояснюється дослідниками як образлива поведінка, пов'язана з дисбалансом влади, авторитету або сили. Прояв булінгу може відбуватись в наступних формах: вербальна у вигляді словесних образ, висловів; фізична – через посередництво скоєння побиття, нанесення тілесних ушкоджень; соціальна, що пояснюється як дотримання норм та правил поведінки булера; кіберзалякування – через технічні засоби подачі / отримання інформації негативного характеру (рисунок 1).

Чимала кількість різновидів булінгу, негативна динаміка його спалахів в українських школах спонукають фахівців глибоко вивчати детермінанти цього явища.

Визначальними причинами булінгу можемо назвати наступні: сім'я, педагоги, референтні групи. Проаналізуємо кожен з них детально. Сім'я, наприклад, відіграє надзвичайну роль у соціалізації дитини. Батьки, як перші соціальні агенти, навчають морально-етичним, законодавчим нормам та прави-

Рис. 1. Різновиди булінгу

лам поведінки у їхній соціальній групі, суспільстві, взаємодії з іншими його членами без завдання їм шкоди. Подальше становлення дитини відбувається під супровід таких інституцій як дитячий садок, школа, коледж, університет, професійний заклад, але фундаментальні основи комунікації з оточуючими закладається саме сім'єю.

Добрі сімейні стосунки батьків, відмінне виконання їх соціальних ролей проектується на поведінку чада, що забезпечує гарантії їх успішного життя та гарної взаємодії з іншими членами даної соціальної групи. І навпаки, жорстоке поводження одних членів сім'ї стосовно інших, соціальні патології (алкоголізм, наркоманія) продукують агресію і нерідко сприймаються дитиною як норма життя. У такий спосіб правила поведінки асоціальних осіб стають закономірними та впроваджуються у подальшому житті.

Варто зауважити на діяльності та бездіяльності (якщо остання призводить до насильницьких дій, летальних випадків) педагогів, що слугує передумовою зародження булінгу. Жорстоке поводження з дітьми в школі з боку вчителів (приниження, постановка в кут; побиття; роздягання дитини перед іншими як спосіб покарання; нагадування при класному колективі про недоліки дитини, особливості сім'ї, сімейні події, про які вчителю стало відомо; необгрунтована оцінка; ігнорування фізичних потреб дитини (заборона піти до туалету); існування «улюбленців»; авторитаризм, вимогах без пояснень; недоцільних вимогах до зовнішнього вигляду дитини (зачіски, форми); обговорення проблем дитини та її сім'ї у класному колективі, серед батьків, що травмує психіку дитини) є різновидом булінгу.

Варто зосередити на референтних групах, які, як нам відомо, є прямими (у разі безпосереднього спілкування) або непрямыми об'єктами для порівняння, зразками для наслідування в процесі формування поглядів чи поведінки окремої людини. Бажання

належати до такої соціальної групи, яка часто може характеризуватись деструктивною субкультурою, належністю до кримінального середовища, штовхає дитину до незаконних дій, зокрема, скоєння насильницьких дій. Нерідко делінквентна поведінка особи дитини стає причиною потрапляння до закладів пенітенціарної системи, з подальшим позбавлення волі, погіршення соціально-психологічного здоров'я.

З-поміж чималого переліку причин (таблиця 1) булінгу дослідники вирізняють відмінності в людей, що полягають в різних когнітивних та фізичних можливостях, соціальному статусі, матеріальному становищі, етнічних та гендерних ознаках (Освіта України, 2019).

Таблиця 1

Чинники формування агресивної поведінки у підлітків

Назва	Причини формування
Персональні	Занижена самооцінка, погане виховання, адиктивна поведінка
Поведінкові	Низькі показники успішності у школі, ранні сексуальні контакти, делінквентна поведінка
Внутрішньосімейні	Поява молодших членів сім'ї, напружені стосунки батьків (розлучення), відсутність критичного ставлення батьків до здібностей дитини в навчанні
Особисті	Невдоволеність зовнішністю, існування комунікаційних бар'єрів при взаємодії з дорослими, статеве дозрівання та психофізіологічні проблеми, пов'язані з ним
Соціальні	Популяризація насилля через посередництво засобів масової інформації, насильство у сім'ї, напруга в стосунках з батьками, поведінка друзів, що відхиляється від норми

Жертвами негативного ставлення стають діти та молодь, які характеризуються певними фізичними вадами (слухові та зорові проблеми, порушення координації рухів), поведінковими особливостями (замкненість, пасивність, сором'язливість, покірність, надмірна відкритість, імпульсивність). Незвична зовнішність підлітка (руде волосся, нерівні ноги, вага тіла) теж може формувати передумови цькування. Погані соціальні навички стають на заваді протистояння кривднику, оскільки підліток, не маючи досвіду спілкування, не здатен самоактуалізуватись, продемонструвати свою громадянську позицію, думку, не може протистояти фізичному та психологічному тиску булера. Страх перед школою – одна з першопричин знущань над дитиною / підлітком: такі особи заздалегідь готуються до поганих оцінок, негативного ставлення педагогів та однокласників. Подібна ситуація породжує підліткову невпевненість, підвищує його віктимність. Внаслідок тривалого перебування під шквалом знущань підліток з одного боку може замкнутись і стати жертвою, з іншого – спробувати самореалізуватись шляхом фізичного впливу на оточення (Берзіня, 2018; Кіричевська, 2010).

Фахівці обласного навчально-методичного центру психологічної служби Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти провели моніторингове дослідження з питань забезпечення профілактичної роботи в закладах освіти, де участь прийняли учні 9–11-х класів (10 966 осіб).

За результатами соціологічного дослідження було з'ясовано обставини, що стали головною передумовою потрапляння учнів до категорії жертв насильства (табл. 2).

Взявши до уваги вражаючі результати соціологічних досліджень, науково-педагогічні працівники кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки провели семінари з учнями 8 класів, де пояснювались причини зародження насилля (зокрема булінгу) та шляхи його подолання.

В ході семінарського дослідження було анонімно тестовано 28 учнів на рівень їх агресивності. З цією метою було адаптовано тест А.Асингера, який включав наступні питання. За результатами тестування було виявлено, що з усієї кількості респондентів лише двоє характеризувались помірною агресивністю, що вказує на невтішну ситуацію в молодіжному середовищі.

На запобігання насиллю спрямована чимала кількість заходів. Серед них інноваційні заходи проведення планомірної та систематичної роботи щодо ознайомлення здобувачів освіти зі своїми правами, для уникнення ситуацій їх порушення, для можли-

вості захисту, відновлення порушених прав, поваги прав інших людей, сприяння формуванню високого рівня правової культури: тренінги (подібні заняття, на думку спеціалістів, сприяють синтезу навчальних та психокорекційних методів, головне завдання яких полягає в розвитку навичок саморегуляції, міжособистісної взаємодії, професійних та комунікативних навичок (Васильєва, Бондар, 2018); заняття можуть проводитись в атмосфері невимушеності та доброти, допомагатиме в розвитку міжособистісних взаємин та розв'язанню існуючих проблем), форуми театри, дискусії, дебати, відеолекторії, флешмоби, воркшопи, круглі столи, виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків, тематичні просвітницькі тижні, освітні програми «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації», «Вирішуємо конфлікти та будуємо мир навколо себе», акції за темами: «Стоп жорстокому поводженню з дітьми», «Насилля в сім'ї – актуальна проблема сучасного суспільства», «Торгівля людьми – як уберегтись від небезпеки», «Захисти дітей від насильства та жорстокого поводження», «Попередження насильства в сім'ї», «Стоп насиллю в сім'ї», «Я – підліток», «Гендерна нерівність та протидія насильству», «Насильство над жінкою в світовій класиці», «Світ без насильства», «Жертва», «Якщо я не повернусь», «Домашнє насильство», «Про права людини та правозахисну діяльність в Україні», «Чи знаєш ти права людини?», «Що таке насилля?», «Толерантність», «Відповідальне батьківство», «Мій дім – моя фортеця», «Яку поведінку вважати насильницькою?», «Домашнє насильство – це як?».

Подолання або запобігання булінгу потребує залучення компетентних педагогів, чий зусилля мають бути спрямовані на підтримку та допомогу постраждалим учням, а також на встановлення довірчих і конструктивних стосунків із ними. Важливо, щоб педагог міг виявляти сильні сторони дитини, які слугують ключем до вирішення проблем у її житті. Педагогічна діяльність має стати базовою платформою для профілактики та мінімізації проявів булінгу. Втім, існує безліч чинників, які ускладнюють своєчасне виявлення й попередження цього явища. Серед них – хибне уявлення про булінг як про один із способів виховання чи прояв специфіки поведінки дитини. Деякі люди переконані, що булінг може виникати будь-де і вирішуватися завдяки одноразовим заходам, таким як лекції, бесіди чи збори з батьками. Більше того, багато навчальних закладів прагнуть уникнути розголосу щодо присутності булінгу у своїх стінах, замовчують проблему та іноді навіть виправдовують дії кривдників.

Таблиця 2

Передумови статусу стримайника

Клас	Конфлікт вдома (домашнє насильство)	Конфлікт у школі з учнями	Конфлікт у школі з учителями	Відносини на вулиці	Таких випадків не було
9	6,1 %	17,4 %	3,8 %	11,9 %	60,8 %
10	8,0 %	16,0 %	5,0 %	12,6 %	58,5 %
11	5,6 %	12,9 %	6,4 %	14,8 %	60,3 %

Таблиця 3

Принципи профілактики булінгу

№ п/п	Назва принципу	Зміст принципу
1.	Принцип взаємодії	Командна робота фахівців щодо профілактичної діяльності
2.	Принцип попередження	Полягає в реалізації превентивних заходів стосовно цькувань у шкільному середовищі
3.	Принцип системності	Полягає у послідовних систематичних діях, націлених на збір інформації, розробку програми підтримки й супроводу підлітків, дотичних до булінгу
4.	Принцип лангитюдності	Систематичний моніторинг динаміки булінгу, оцінка ефективності проведеної роботи

Попри існуючі недоліки в протистоянні окресленому явищу, існують певні здобутки у законодавстві. На захист дітей від насильницьких дій спрямовані Закони України «Про охорону дитинства», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)», 2024); Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини (Конвенція ООН «Про права дитини», 2024).

Досягнення у сфері запобігання булінгу серед підлітків демонструють низка європейських країн. Наприклад, уряд Норвегії ухвалив маніфест щодо боротьби з насильством, а у Фінляндії розробили і впровадили програму, спрямовану на профілактику булінгу. Ця програма наголошує на важливості володіння педагогами ефективними методиками та технологіями для запобігання цьому негативному явищу. Актуальність проблеми спонукала багатьох вітчизняних науковців зосередити зусилля на створенні програм із профілактики булінгу. Сьогодні вже є можливість ознайомитися з деякими розробками у цій сфері. Аналіз досліджень показує, що серед науковців існують різні погляди на булінг як суспільний феномен. Водночас панує спільна думка, що це явище притаманне будь-якому суспільству і потребує запобіжних заходів, спрямованих на формування соціально та психологічно здорових особистостей. Експерти підкреслюють, що в освітньому середовищі діти нерідко стикаються з проявами агресії у взаєминах з однолітками. Це пов'язано з тим, що саме в цей період у них формується характер, виникає прагнення виділитися і самоактуалізуватися, що безпосередньо впливає на характер їхніх стосунків. Така ситуація вимагає від педагогів створення умов, які сприятимуть успішній соціалізації дітей і попереджатимуть прояви агресії в освітньому середовищі.

На жаль, технології, націлені на профілактику булінгу, нерідко бувають застарілими й вимагають оновлення, застосування спеціальних технологій, покликаних покращити якість життя учня, його поведінки шляхом зміни особистих орієнтирів (Москаленко, 2013).

Головним спрямуванням профілактичної роботи є оптимізація соціального самопочуття дітей; превенція соціально небезпечних, травмуючих ситуацій; зміна уявлень учнівської молоді про власну особистість та стосунки з оточенням; розвиток вмінь володіти собою у нестандартних ситуаціях.

Норвезький дослідник Ден Олвеус вперше запровадив програму, положення якої досі складають основу багатьох сучасних програм профілактики окресленого явища в шкільному середовищі, де передбачалась робота з кризою, втручання та профілактика. Ефективність профілактичної діяльності забезпечуватиме дотримання принципів, зображених у таблиці 3.

Профілактика булінгу – це багатогранна діяльність, спрямована на проведення просвітницьких заходів, таких як тренінги, лекції, бесіди, а також функціонування консультативних пунктів. Ці заходи

орієнтовані на учнівську молодь з метою запобігання агресивній поведінці та асоціальним проявам. Важливе місце займає інформування шкільної спільноти про динаміку та тенденції поширення булінгу серед підлітків, його форми та можливі наслідки. Крім того, значна увага приділяється створенню сприятливих умов для повноцінної соціалізації підлітків і формуванню у них обізнаності щодо булінгу та його проявів (Цюпак, Бойчук, 2018).

Експерти наголошують, що тренінговий формат роботи є одним із найефективніших підходів для профілактики булінгу.

Профілактичні заходи в освітньому закладі мають ґрунтуватися на кількох важливих принципах:

- Не ігнорувати проблему, зводячи її до звичайних дитячих пустощів; активно залучати до обговорення питання підлітків, їхніх батьків, адміністрацію закладу та педагогів.
- Розмежовувати профілактичні заходи на систематичні та екстрені, при цьому регулярно працювати над покращенням психологічного клімату в школі чи класі.
- Здійснювати профілактику на ранніх етапах, запобігаючи появі булінгу та встановленню жорсткої ієрархії у шкільному колективі.
- Розробляти чіткий план дій, який передбачає використання адміністративних ресурсів і впровадження кращих шкільних практик.
- Фахівці, які займаються профілактикою булінгу, повинні обов'язково співпрацювати з батьками. Останні мають звертати увагу на будь-які незвичні поведінкові прояви у дитини та сприяти їх корекції.

У наукових дослідженнях виокремлюють три рівні профілактики булінгу серед підлітків: первинну, вторинну та третинну. На етапі первинної профілактики заходи спрямовані на зміцнення превентивної ролі виховання, підвищення правової культури та формування більш усвідомленої підліткової поведінки. Важливу увагу приділяють запобіганню агресивних проявів у дитячому середовищі, сприянню згуртованості серед дитячих колективів і розвитку таких якостей, як взаємна повага, розуміння та готовність прийти на допомогу. Вторинна

профілактика має на меті виявлення потенційних агресорів і їх можливих жертв. У цьому контексті застосовуються індивідуальні й групові програми профілактики, спрямовані на роботу з особами, які схильні вирішувати конфлікти через силу чи тиск. Крім того, забезпечується підтримка з боку соціальних педагогів, психологів, фахівців служби медіації та сімей. Особливу роль відіграє співпраця адміністрації навчальних закладів і спеціалістів соціальної сфери для ефективної профілактичної діяльності.

Третинна профілактика спрямована на своєчасне реагування на умови, що можуть спричинити насильство, а також на швидке втручання педагогів та практичних психологів, аби запобігти негативним наслідкам булінгу. Вона включає психолого-педагогічний супровід усіх учасників конфлікту, забезпечення конструктивної взаємодії між підлітками, учнями й педагогами, а також між дітьми й батьками. Окрім цього, передбачено співпрацю з установами, основною діяльністю яких є профілактика підліткових правопорушень. Профілактична робота проходить кілька етапів. Перший із них – діагностичний, що має на меті виявлення агресивної поведінки підлітків за допомогою спостереження, аналізу, опитувань і анкетування. Ці методи дають змогу сформулювати діагноз. Другий етап передбачає прийняття проблеми, усвідомлення потреби її вирішення та вибір ефективних підходів до подолання труднощів, наприклад, самоприйняття чи моделювання власної особистості.

Діяльнісний етап передбачає включення учнів до активної роботи задля профілактики булінгу, побудови гарних стосунків з оточенням. На даному етапі спеціаліст проводить з дітьми виховну роботу, звертає увагу на осіб, схильних до насильницьких дій, прищеплює високу мораль, толерантність та гуманізм. Жертвам створюються комфортні умови для зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки.

Кінцевий етап (рефлексивний) характеризується проведенням діагностичної роботи та порівнянням результатів. Подальша робота передбачає побудову перспективних шляхів, вироблення нової мети. Фахівці використовують в роботі метод рефлексивного щоденника: діти, які можуть перебувати в ролі булера або жертви, використовують в роботі метод самоспостереження, самоаналізу та самозвіту.

Профілактика націлена на викорінення у підлітків схильності щодо скоєння асоціальних, протиправних дій. Дана робота покликана мінімізувати

кількість насильницьких ситуацій у підлітковому середовищі.

Висновки. Вважаємо за доцільне надати рекомендації дітям та педагогам стосовно поведінки, якщо вони все ж таки стали жертвою або свідком булінгу. Отже, якщо дитина стала свідком булінгу в закладі освіти, передусім вона може розказати про це батькам, вчителю, психологу або безпосередньо директору; може звернутись на гарячу лінію ГО «Ла Страда – Україна» з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей; до соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді; Національної поліції України; Центру надання безоплатної правової допомоги.

Педагоги повинні здійснювати приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми; терміново (протягом однієї доби) передавати повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення; ужити заходів для виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах; шкільна спільнота повинна проявити нетерпимість до будь-яких проявів насилля; вироблені чіткі та зрозумілі правила поведінки у шкільному середовищі можуть попереджати будь-які форми дискримінації; поінформувати учасників освітнього процесу про ознаки булінгу та його наслідки; необхідно систематично здійснювати просвітницьку роботу щодо активного реагування учнів на насильницькі дії кривдників (Берзіня, 2018; Фразер, Гардінер, Курвін, 2015).

Отже, показники насилля в учнівському середовищі повідомляють нам про нагальність посилення нормативно-правового регулювання проблемних аспектів, вжиття необхідних заходів щодо виявлення дітей, які потребують соціально-педагогічної та психологічної допомоги, створення сприятливого соціально-психологічного клімату співчуття та співпраці в класних колективах, закладах освіти. Необхідно приділити особливу увагу учням із вразливих сімей, сімей, що перебувають у СЖО; протидіяти булінгу. Акцентувати увагу на заходах, що сприятимуть адаптації дітей-переселенців в нових умовах тощо.

Необхідно оптимізувати роботу органів державної влади, установ та закладів усіх форм власності, громадських організацій та усього громадянського суспільства у боротьбі з таким ганебним явищем XXI століття як насилля у дитячому середовищі.

Список літератури:

1. Корнійченко А. Дефінітивна характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. Вісник АПСВТ. 2020. № 3-4. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-18-25.pdf (дата звернення: 09.01.2025).
2. Берзіня О.О. Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі. *Основи здоров'я*. 2018. № 7. С. 2–8.
3. Булінг у початковій школі. Освіта України. 2019. Вип. 21. С. 5.2. Єфремова Г.Л. Шкільний булінг: специфіка та особливості прояву. *Педагогічна майстерня*. 2017. Вип. 8 (80). С. 14–19.
4. Васильєва Н., Бондар К. Як захистити учнів від небезпеки? Кінолекторій профілактики правопорушень. *Школа*. 2018. № 6. С. 42–52.
5. Дженіфер Фразер, Ен Марі Гардінер, Річард Курвін. Булінг: звичайне явище, що руйнує психіку. *Науково-методичний журнал*. 2015. Вип. 11 (59). С. 18–23.

6. Кіричевська Є. В. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: стратегії подолання. *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. Вип. 8. С. 4–10.
7. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20.11.1989. Ратифікована постановою ВР України 27.02.1991. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428> (дата звернення: 15.01.2025).
8. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. К. : Фенікс, 2013. 540 с.
9. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища : метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. 2018. С. 22.
10. Kowalski Robin M., Limber Susan P., Agatston Patricia W. Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2008. P. 218.
11. Olweus D. Bullying at school: what we know and what we can do. Cambridge, MA : Blackwell. 1993. P. 215.

References:

1. Korniiichenko, A. Definitivna kharakterystyka bulinhu yak yurydychnoi katehorii administratyvnoho prava [Definitive characteristics of bullying as a legal category of administrative law]. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-18-25.pdf
2. Berzinia, O. O. (2018). Profilaktyka vynyknennia ta podolannia vyjaviv bulinhu v dytiachomu seredovyschi [Prevention of overcoming and overcoming the manifestations of bullying in children]. *Health Basics*. Iss. 7. P. 2–8. [in Ukrainian].
3. Bulinh u pochatkovii shkoli [Bullying in elementary school]. (2019). *Education of Ukraine*. Issue 21. P. 5. [in Ukrainian].
4. Vasylieva, N., & Bondar, K. (2018). Yak zakhystyty uchniv vid nebezpeky? Kinolektorii profilaktyky pravoporushen [How to protect students from danger? Crime prevention film lecture]. *Shkola. № 6 – School. № 6*. 42–52. [in Ukrainian].
5. Dzhennifer Frazer, En Mari Hardiner, Richard Kurvin. (2015). Bulinh: zvychaine yavyshche, shcho ruiniue psikhiku [Bullying: a common phenomenon that destroys the psyche]. *Scientifical and methodical journal Issue*, 11(59). P. 18–23. [in Ukrainian].
6. Kyrchevska, Ye. V. (2010). Nasylstvo v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladykh: strathii podolannia [Violence in secondary schools: coping strategies]. *Practical psychology and social work*. Iss. 8. P. 4–10. [in Ukrainian].
7. Konventsiia OON “Pro prava dytyny” vid 20.11.1989. Ratyfikovana postanovoio VR Ukrainy 27.02.1991. [UN Convention “On the Rights of the Child” dated November 20, 1989. Ratified by the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on February 27, 1991]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU89K01U?an=456428>
8. Moskalenko, V. V. (2013). Sotsializatsiia osobystosti. [Socialization of personality]. Monohrafiia – Monograph. Kyiv, 540 p. [in Ukrainian].
9. Tsiuman, T. P., & Boichuk, N. I. (2018). Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyscha [Code of a safe educational environment]. *Metodychnyi posibnyk – Methodical guide*. 22 p. [in Ukrainian].
10. Kowalski Robin M., Limber Susan P., Agatston Patricia W. (2008). Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford : Blackwell Publishing Ltd, P. 218.
11. Olweus, D. (1993). Bullying at school: what we know and what we can do. Cambridge, MA : Blackwell. P. 215.